

FOLKLOR VE KÜLTÜREL MEKÂN

Folklore et Espace Culturelle

Prof. Dr. Öcal OĞUZ*

ÖZET

UNESCO, somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda iki önemli sözleşme hazırladı: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003) ve Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (2005). Bu sözleşmelerin temel amacı, yeryüzünde kültürel mirası ve kültürel çeşitliliği korumaktır. UNESCO için koruma düşüncesi ile sürdürülebilir kalkınma birlikte önemlidir. Bu nedenle, korumanın önemli unsurlarından birini kültürel mekânlar oluşturmaktadır. Kültürel mekân, somut olmayan kültürel mirası doğal bağlamında koruma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, kültürel mekânın korunması kültürün korunması demektir.

Anahtar Kelimeler

Folklor, UNESCO, Kültürel Mekân

RÉSUMÉ

UNESCO a préparé deux conventions importantes à propos de la protection du patrimoine culturel immatériel : Convention pour le sauvegarde du patrimoine culturel immatériel (2003) et Convention sur la protection et la promotion de la diversité des expressions culturelles (2005). Le but essentiel de ces conventions est la protection de la diversité culturelle et du patrimoine culturel immatériel dans le monde entier. L'idée de protection et le développement durable est importante ensemble pour l'UNESCO. Pour cette raison, l'une des éléments importants de la protection est les espaces culturels. L'espace culturelle a la particularité de la protection du patrimoine culturel dans son contexte naturel. Pour cela, la protection de la culture est la protection de l'espace culturelle.

Mots-clés

Folklore, UNESCO, espace culturelle

XIX. yüzyılda sosyal ve beşeri bir bilim olarak kurumlaşan ve İngilizce kullanımıyla "folklor" olarak dünyada yaygınlaşan, kimi dillerin buna çeviri terimler üretmesine bağlı olarak da Türkçe'de "halkbilimi" adıyla anılan bu disiplinin içinde bulunduğumuz XXI. yüzyıldan geriye doğru baktığımız zaman üç yüzyıla yayılan macerasında, *ürün*'ün her zaman *üretim*, *üreten* ve *üretim yerinin* ününde geldiği görülmüştür. Bu dönem kuramlarının, folkloru akmaya devam eden bir ırmak gibi görerek, incelediği konulara bu ezelden beri akan ırmaktan alınan bir bardak durgun su gibi yaklaştığı görülecektir. Tıpkı suyun şişeye konulup taşınması, korunması ve tahlil edilmesi gibi, bu dönemde folklor ürünleri kayda geçirildi, kente taşındı ve tahlil edildi. İrmağın eskisi gibi akmaya devam et-

tiği veya öyle kabul edildiği dönemler boyunca, bu işlem heyecanla tekrarlandı. İrmağın suyu bulanmaya, yatağı değişmeye, kaynağı kurumaya başlayınca, yani eski kuramlara göre eski halk eski şeyleri üretmemeye başlayınca sorunlar baş gösterdi. Herkes okuryazar oluyordu, her yere teknoloji giriyordu ve köylü nüfus azalıyordu. Folkloru eski köyde eski ürün olarak tanımlayan kuramlara göre çalışanlar için bu durum folklorun sonu demektir. Çünkü artık saf, temiz ve en önemlisi binlerce yıl öteleden süzülüp gelen *ürün* bulmak zorlaşıyordu.

Bu olgu, folklorlarda iki bakış açısını öne çıkardı: Birincisi, kültürlerin duran olmadığı bu süreçte görüldü ve halk olarak nitelenen *köylü*'nün folklor diye tanımlanan binlerce yıllık eski elbiseyi *uluslaşma* sürecine giren *kentli* bir gün

* Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara. ocaloguz@gazi.edu.tr

kullansın diye sırtında taşıyan yaşayan fosiller olmadığı anlaşıldı. Kentli zaman içinde onların da kültürlerinin devingen ve değişken olduğunu kabul etti. İkincisi, bu devingenlik ve değişkenliğin, hızlı teknoloji kullanımı, yoğun kentleşme ve küreselleşme gibi nedenlerle kabul edilebilir sınırları zorlayarak, dünyayı *kitle kültürü* denilen tek kültürlü bir yapıya doğru sürüklediği sanısının, korkusunun veya yargısının uluslararası alanda güçlü destek bulması oldu.

Bugün kısa adı **UNESCO** olan **Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü**'nün *koruma* terimi adı altında yürüttüğü kültür programlarının ve bu programlara bağlı olarak hazırlanmış olduğu *koruma sözleşmelerinin* üye devletlerin ezici çoğunluğu tarafından desteklenmesi, ikinci bakış açısını düşün alanından uluslararası siyaset alanına taşımıştır. Bu alandaki UNESCO hazırlık çalışmalarının uzun öyküsü, süreçlerine Milli Folklor dergisinin 73. sayısında yayımlanan "UNESCO, Kültür ve Türkiye" başlıklı makalemde yer verdiğim iki sözleşme ile sonuçlanmıştır: Bu sözleşmelerin ilki 2003 yılında UNESCO Genel Konferansı'nda kabul edilen ve Aralık 2007 itibariyle onaylayan devlet sayısı 100'e yaklaşan **Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi**, ikincisi ise 2005 yılında kabul edilen ve onaylayan devlet sayısı 80'e yaklaşan **Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi**'dir. Bu iki sözleşme, özü itibariyle, UNESCO tarafından *somut olmayan kültürel miras* olarak nitelenen ve çoğu öteden beri geleneksel halkbilimi disiplininin inceleme alanına giren ürünleri, kültürel üretimlerin çeşitliliği ve sürekliliği hakkında küreselleşmenin doğurduğu kaygıları ortadan kaldırma amacına yöneliktir. Bu amaçın UNESCO'ya üye 192 devlet içinden ABD, İsrail, Avustralya gibi sayıları bir

elin parmakları kadar olan ülkeler dışında kalan 180'i aşkın ülke tarafından benimsenmesi, bu sözleşme metin ve öngörülerini hem entelektüel hem de siyasal anlamda ciddiye almayı ve üzerinde düşünce üretmeyi gerektirmektedir.

Bu sözleşme metinleri, somut olmayan kültürel miras alanında topluluk, grup ve bireylerin kültür aktarıcılığındaki rol ve sorumluluğuna işaret etmekte ve bu kültürlerin *kültür endüstrisi* alanına taşınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu yorumun insanı ve insanın kültür ürettiği mekânı öne çıkardığı sözleşme metinlerinden daha kolay görülecektir. XIX. yüzyıl folklor bakımının *ürün* merkezli algısının *üretim* lehine değiştiren bu yaklaşımın, *bağlamsal kuramın* üretimin önemini ve değerliliğini vurgulayan kimi yönleriyle de örtüştüğü söylenebilir.

Türk halkbilimi çalışmaları, folklorun XIX. yüzyıldaki *ürün* merkezli yaklaşımına sıkı sıkıya bağlı kalmış, bütün derleme ve arşivleşme çalışmalarında bu yaklaşım belirleyici olmuştur. Avrupa'dakigibi başlangıçta Türkiye'deki genel kanı da, folklorun kendi yatağında sonsuza kadar akıp gideceği yönündeydi. Ürün her şeyin temeliydi ve adeta ürün ortaya çıkmak için insanları araç olarak kullanıyordu, insanlar bu geçişin sadece basit bir köprüsü idi. Ancak süreç bu görüşü doğrulamadı. *Üreten* ve *üretim yeri* yok olunca *üretim* durdu, yani *ürün*ün ortaya çıkmadığı ve bunun kültürel süreklilik ve çeşitlilik açısından vahim bir sonuç olduğu UNESCO tarafından yukarıdaki sözleşmelerle güçlü bir sava dönüştürüldü.

Eğer, UNESCO yaklaşımlarını ve kültür üretiminin bir bağlamı olduğu fikrini doğru buluyorsak, folklorun ürün dışındaki yönlerine dikkat çekmek durumundayız. Folklorun ürettiği yerler olarak *kültürel mekânlar* bu bakımdan son derece önemli hale gelmektedir. Kül-

tür aktarımında *ustalar* ve *mekânların* önemi, kentleşme, teknolojik gelişme, küreselleşme gibi olguların kültürel süreklilik ve çeşitlilik konusundaki olumsuz etkileri nedeniyle daha da öne çıkmaktadır. Mensup olduğu topluluk ve grup içinde bilen birey olarak *ustaların* önemi UNESCO sözleşmelerine göre öncelikle vurgulanmaya değerse de ben burada bunlardan birini seçmeyi ve *mekân* üzerinde durmayı uygun buldum.

Bilindiği üzere kültürel süreklilik ve çeşitlilik açısından en önemli olgusal olumsuzluklar *modernleşme* süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Topluluklar, gruplar ve bireyler, kültürel belleklerinin oluşup geliştiği ve kültürel üretimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşatıldığı *ritüel mekânların* terk ederek modern yaşamın peşinden gittiler ve geçmişle bağlarını büyük ölçüde kopararak yeni mekânlarda yeni kültürler edindiler. Bu durum kültürel devingenlik açısından doğalsa da -UNESCO'nun yorumuna göre- kültürel çeşitlilik açısından vahim sonuçlar doğurdu. Mekânımı kaybeden ve icra edilmeyen eski kültürler yok olmaya başladı.

UNESCO, *sürdürülebilir kalkınma* süreçlerine eklenmeyen bir *koruma*yı gerçekçi görmemektedir. Yani eski kültürleri eski bağlamlarda üretmeye devam etmek ne mümkündür ne de gereklidir. Kısacası, modern insanı eski kültür üretmeye zorlayarak kültürlerin sürekliliğinin ve çeşitliliğinin sağlanması *olmaz bir hayâlden* başka bir şey değildir.

İnsanın bireysel tutumlarıyla küresel etkileşime daha açık olmasına karşılık, kültürün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından *kültür mekânlarının* UNESCO yaklaşımları açısından daha işlevli olduğu görülecektir. Bu mekânlar, doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi geçiş ritüellerine bağlı olabileceği gibi, cami, türbe, ya-

tır, mezarlık, hıdırlık, bayram yeri gibi halk inançlarına veya bağ bozumu, yayla şenliği, köy yaşantısı gibi halk hayatına yönelik olabilir. Başka kültür mekânlarında başka kültürel tutumlar içinde olan bireyler, kültürel mekân olma özelliğini ve etkinliğini koruyan bu yerlerde, koruması amaçlanan kültüre kolaylıkla eklenilebilmekte ve geçici bir süre de olsa bu mekâna ait biri gibi davranmaktadır. Bu da UNESCO'nun kültürün sürdürülmesinde en önemli yönlerden biri olan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine zarar vermeden örgün ve yaygın eğitim süreçlerinde farkındalık yaratma hedefine uymaktadır. Kültür sürdürücülüğünde bireyin sorumluluğu yerine mekânın gücüne vurgu yapmak, insan duyarsızlığını öne çıkaran "kültürümüz ölüyor" kaygılarını en aza indirecektir. Bir gün önce Akdeniz sahillerinde mayo ile denize girenin bir gün sonra Karadeniz yaylalarında geleneksel kıyafetiyle horon tepmesi, 31 Aralık'taki yılbaşı gecesinde Taksim meydanında eğlenen bir gencin 21 Mart'taki Alevi ceminde nefes söylemesi, gündelik hayatını hamburgerle geçiren birinin hidrellez şöleni için yaprak sarması veya yumurta boyaması, kültürel mekânın kültürel tutumu belirlenmesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, saydığım gerekçelere bağlı olarak, halkbilimi çalışmalarının ürün odaklı olmaktan çıkarılarak mekân odaklı hale gelmesi, bireysel tercihlerdeki değişimleri suçlayıcı kültür korumacılığından uzaklaşarak mekânın kültür aktarımındaki önemine dikkat çeken yeni koruma yaklaşımları ortaya çıkacaktır. UNESCO'nun kültürel mekânların önemine yaptığı vurguyu bu yönüyle ele almak gerekir.